

Artykuły, Rozprawy

Статьи, Доклады

Etela Farkašová

UK Bratislava

Lokálne versus globálne (so zreteľom na kultúrne aspekty globalizácie)

*Локальное против глобального
(по отношению к культурным аспектам глобализации)*

Neprekvpuje, že k pojmu globalizácie existuje viacero kontroverzných interpretácií; súvisí to so zložitou globalizačného procesu, ktorý charakterizuje niekoľko protismerných, vzájomne sa podmieňujúcich tendencií. Globalizácia prináša zvýšenú mobilitu, väčšie množstvo nových možností zamestnanosti a rôznorodosť životných ponúk, no na druhej strane vedie k väčšej pripútanosti k priestoru, k unifikácii životov časti populácie; na jednej strane narúša pôvodné identity, na strane druhej ponúka príslub identít nových, či (vzhľadom na nové podmienky) pretransformovaných; na jednej strane je tento proces namierený proti pevnej zakorenenosti v starých tradíciách a vedie k prekračovaniu hraníc (nielen geograficko-politických, ale aj kultúrnych a mentálnych), k prelínaniu a kríženiu kultúr, na strane druhej vytvára nové formy rezistencie voči takémuto kultúrnemu splývaniu a oživuje fundamentalistické tendencie, tendencie k radikálnym návratom ku koreňom. Vo svojom príspevku budem venovať pozornosť jednému z paradoxov, ktorým je vzťah lokálneho a globálneho (parciálneho a univerzálneho), a to v súvislostiach s kultúrnymi aspektmi globalizačného procesu.

Globalizáciu charakterizuje fakt, že priestorové vzdialenosti a doby potrebné na ich prekonanie sa minimalizujú, v dôsledku čoho sa otvára možnosť "odpriestornenia", t.j. spôsobu života, ktorý charakterizuje rastúca tendencia

k odpútaniu sa a k nezávislosti globálnych (privilegovaných) vrstiev od lokálnych priestorov ([1], 14 a n.). Priestorová sloboda "globálnych subjektov" spojená s priestorovou slobodou voľne plynúceho kapitálu však plodí ľahostajnosť voči osudom "lokálnych subjektov", ktorí sa stali na pohybe kapitálu závislými, otupuje citlivosť centra voči vzdialenej lokalite ako voči životnému priestoru konkrétnych ľudí, oslabuje schopnosť vcítiť sa do ich každodenných konkrétnych problémov súvisiacich aj s ekonomickými aktivitami "globálnych subjektov"; vedie k úteku od zodpovednosti za lokálne dôsledky globálneho správania vo vzdialených, vzájomne zameniteľných teritoriách, ktorých hodnota sa relativizuje. Globalizovaná konkurencia pohlcuje nielen materiálne produkty pôvodného domáceho sveta, ale zasahuje aj jeho ideový (kultúrny v širokom zmysle) pôdorys. Vyúsťuje to do skutočnosti, že v procesoch globalizácie sa znižuje význam lokálneho priestoru a tento v nich nehrá rolu (podobne ako ju nehrá ani jeho osobitý charakter: jeho geografia, vrátane prírodných krás, jeho kultúry, histórie, tradícií); globalizácia má v tomto zmysle tendenciu stierať rozdiely medzi jednotlivými lokálnymi priestormi a neraz sa do nich vpisuje vkusovou hybridizáciou, akousi neutralizujúcou eklektickosťou, ktorá postupne potláča jednotlivé lokálne kolority ("macdonaldizácia" sveta).

Posilňovanie kultúrneho imperializmu presadzujúceho kultúrne zvyky a normy do prostredia, v ktorom pôsobia ako cudzorodé, nielenže narúša pôvodné tradície, normy, hodnotové hierarchie, ale zasahuje i do spôsobu života a v rovine individuálneho prežívania môže pôsobiť neraz zneisťujúco, destabilizujúco. Neznalosť, ba až ignorovanie "lokálnych" kultúr (vier, hodnôt, tradícií, presvedčení) môže mať negatívne dôsledky pre tých, ktorí sa stali objektom kultúrneho imperializmu. Nie je zriedkavosťou, že takáto kultúrna globalizácia pohlcujúca, resp. potláčajúca lokálne prvky v kultúre, pripisujúca im status "etnického vzhladu" ([2], 162), formuje istý protitlak proti importovanému životnému štýlu, ktorý je charakteristický pre najbohatšie, technicky najvyspelejšie, no kultúrne zásadne odlišné spoločnosti a ktorý nezodpovedá tradíciám a ani hodnotovej orientácii "lokálnych". Podstata tohto protitlaku sa niekedy spája s postupným hodnotovým precitnutím a spočíva v (priam mani-festačnom) návrate k pôvodným domácim tradíciám, v zdôrazňovaní svojbytnosti ako najdôležitej hodnoty, v oceňovaní vlastnej histórie a historickej pamäti, vlastného náboženstva. Napríklad vo vzdelaných vrstvách islamských krajín sa utvárajú radikálne proislamské zoskupenia mladých žien či mužov ako tzv. "nová elita", ktorej cieľom je oživovať svoju pôvodnú identitu, svojbytnosťou sa hájiť "proti parnému valcu západného štýlu" a zároveň verejným demonštrovaním týchto (obnovovaných) partikulárnych identít posilňovať svoje sociálne sebahodnocovanie ([2], 166 a n.). Diskutovanou sa v kontexte aktuálnych udalostí stáva opäť téza, že to, čo S. P. Huntington označuje ako kultúrna, resp. civilizačná identita, v súčasnosti nestráca, ale získava na význame a že rozdiely

v kultúre a náboženstve presahujúce sféru politiky a ideológie budú v nadväzujúcom období hlavným zdrojom konfliktov na našej planéte ([3]). Aj keď sa nazdávam, že príčiny konfliktov v dnešnom svete sú zložitejšie, neredukovateľné na jeden faktor a prinajmenšom tak ako rozdiely civilizačné (kultúrne), sú pre ne dôležité ekonomicko-sociálne nerovnosti medzi časťami svetovej populácie, je očividné, že protesty "lokálnych" proti unifikovanej identite vyjadrujú ich (globalizačným tlakom posilnenú) potrebu prepojenosti na vlastnú kultúru, na lokálny priestor, potrebu návratu, kontinuity či obnovy partikulárnych identít naväzujúcich na dlhodobu kumulovanú životnú skúsenosť praotcov a pramatiek, na ich (čo aj čiastočne modifikované) hodnoty, životné štýly.

Ak na jednej strane ideové pozadie globalizácie môžeme vidieť ukotvené v univerzalizme, na druhej strane sa globalizačný proces spája s ideami kultúrneho relativizmu, ktorý však vlastne napomáha homogenizácii kultúr jednotlivých lokalít. Z hľadiska kultúrneho relativizmu sa legitimizujú procesy, v ktorých sa lokálne kultúry rozkladajú na fragmenty a potom sa opätovne skladajú do nových celkov, pričom za "vhodných kandidátov" výberu sa pokladajú len tie fragmenty, ktoré možno premeniť na ziskový tovar vyprodukovaný opätovným poskladaním v globálnom supermarkete ([4], 21). Homogenizačné tendencie sa stávajú terčom kritiky napríklad na pôde ekofeminizmu, ktorého predstaviteľky vyvíjajú aktivity za zachovanie tak kultúrnej, ako aj biologickej diverzity, pričádzajú s alternatívnymi návrhmi, ktoré sú utvárané na odlišnej hierarchii hodnôt, veľký dôraz sa v nich kladie – na rozdiel od jednostrannej ekonomizácie myslenia a orientáciu na maximálny materiálny zisk – na hodnoty etické a ekologické. Nezanedbateľnou súčasťou týchto projektov sú stratégie na záchranu a obnovu kultúrnej rozmanitosti jednotlivých lokalít, oživovanie tradícií z dávnej minulosti, vrátane rôznych mýtov či rituálov.

V súčasných diskusiách sa upozorňuje i na ďalší problém súvisiaci s faktom, že ak globalizácia bude podporovať najmä uniformizáciu priestoru (a obyvateľov jednotlivých priestorov), podobnosť sa stane vyššou hodnotou ako odlišnosť, a to môže viesť k intolerancii voči inakosti. Ako argument sa uvádza predpoklad, že v lokalite vyznačujúcej sa homogénnosťou možno len ťažko nadobudnúť skúsenosti potrebné na vyrovnanie sa s odlišnosťou iných ([1], 48); nedostatok skúseností s inakosťou a pestrosťou či už kultúrnych vzorov alebo životných štýlov môže vskutku viesť aj k ďalšiemu nebezpečenstvu, akým je strach a nevraživosť voči inakosti a pestrosti, môže vzbudzovať túžby po priemernenej homogénnosti, po splynutí s prevládajúcimi vzormi a štýlmi. Mentálne naladenie na "rovnakosť" (homogenizáciu) neprospieva rozvíjaniu vlastnej jedinečnosti a originality, ani osobnostnej kreativity, skôr hatí podobné ambície a núti človeka k štandardnosti v prežívaní.

Pozornosť si zaslúžia aj iné teoretické aspekty vzťahu lokálneho a globálneho, z ktorých si všimnem aspoň niektoré. Idea "priestorovej transcencie", či oslobodenia od konkrétneho priestoru, nachádza myšlienkovú podporu v dekonštruktivistickom postmodernizme, ktorý prichádza s predstavou nekonečnej variability situovanosti, pohľadov a túto predstavu opiera o metafory tanca, večného pohybu, úniku, večnej premeny, nestálosti, prchavosti; je to predstava, v ktorej pozadí cítiť "sen o možnosti byť všade". Akoby tu tradičný "pohľad nehybného diváka" nahradili vízie voľne sa pohybujúceho tela, ktoré môže zaujať ľubovoľnú pozíciu, nadobúdať ľubovoľné podoby, tvary, ale aj identity, prekračujúc akékoľvek hranice a obmedzenia [5]. Postmoderná metaforika jednoducho otriasla predstavou jednotného tela (dalo by sa teda hovoriť aj o "smrti tela" – v zmysle tela jednotného, homogenizovaného, nehybného), jednoducho pripísala "novému" telu celkom nové možnosti. Ak sa na postmoderné telo dívame cez metaforiku archetypálnej typológie, je to telo rozprávkového trickstera – dôvtipného podvodníka, ktorý neustále mení tvar, má neurčité pohlavie, tvar, neustále pretvára svoju osobnosť. Je očividné, že v súčasnosti je naozaj neudržateľný obraz jednotného, fixovaného subjektu so stálou, nemennou identitou, no na druhej strane možno vycítiť isté nebezpečenstvo za "epistemologickým pôžitkárstvom" navodzovaným obrazmi kyborga, tancujúceho tela, strácajúceho sa a opäť sa vynárajúceho, prchavého a premenlivého, a to akiste nielen preto, že jednoducho ide o nerealistickú predstavu, ktorá má charakter ilúzie. Filozofka Susan Bordo poukazuje na dôležitú skutočnosť, že totiž ak by sa naozaj vytratili obmedzenia, hranice tiel, ale aj identít, vytratila by sa i akákoľvek odlišnosť, pojem "diferencie" by sa stal bezpredmetným, všetko by mohlo splynúť so všetkým, "priznať odlišnosti istú hodnotu si totiž vyžaduje uznať isté hranice onoho tanca, ktoré tanečnica nedokáže prekročiť" ([5], 15). V týchto víziách dôverujúcich "choreografiám rôznorodosti" vlastne v nových podobách prežívajú filozofické túžby po transcencii (tamtiež). Vzniká tak podozrenie, že dekonštrukcia je len obráteným obrazom toho, o čom dekonštrukciu usiluje, že popierajúc jednu krajnosť, nenápadne sklzáva do druhej a že dokonca sama môže podľahnúť vlastnej predstavivosti o úniku z ľudskej situovanosti. Na iluzórnosť takéhoto striedania pozícií upozorňuje presvedčivo aj Dona Haraway zdôrazňujúca situovanosť každého poznania ([6]). Zo skúsenosti vieme, že ľudské prežívanie, vytváranie príbehov je vždy situované, ohraničené, nevyhnutne čiastkové a osobne limitované a svojou konkrétnou situovanosťou aj "zaťažené", neexistuje príbeh odohrávajúci sa v "krajine nikoho" a nejestvuje "pohľad odnikiaľ". Situovanosť, spätosť s konkrétnym priestorom je naším limitom, ale aj našou šancou: aj ona nás zaväzuje k zodpovednému prežívaniu a jej akceptovanie ponúka optimálnejšiu alternatívu k nezáväznému "odpriestor-nému postojú".

Ukazuje sa, že s procesom globalizácie súvisí aj predstava inakosti ako niečoho síce odlišného, no vzájomne zameniteľného, vcelku ľahko spoznateľného a aj zvládnuteľného, je to predstava nedoceňujúca skutočnú hodnotu inakosti, úctu k tomu, čo ju robí jedinečnou, nezameniteľnou. V tejto súvislosti sa vyná-

rajú pochybnosti nad oprávnenosťou absorbovať globalizačnými procesmi a ich "univerzálnosťou" (v skutočnosti ide však o "inakosť" iniciátorov a realizátorov globalizácie) "inakosti" ostatných, obsiahnuť ich v sebe; takéto úsilie vzbudzuje podozrenie o malej úcte k reálne existujúcemu "inému" a zároveň predstavu, že úcta k "inakosti", ktorá sa neraz deklaruje v súvislosti s globalizačnými tendenciami, je len formálnym gestom. Ozajstná úcta k inakosti sa nevyčerpáva očarením, s akým turista obdivuje exponáty v múzeu, v takomto prípade sa rozmanitosť prezentuje zväčša prostredníctvom povrchných príznakov a nie prostredníctvom toho, čo je pre ňu najdôležitejšie. Ak nám ide o skutočné uznanie špecifickosti lokálnych teritórií a aj ich kultúr, mali by sme byť ostražití všade tam, kde sa príhlučne hovorí o uznaní odlišnosti a "inakosti". Navyše, ak sa im venuje príliš jednostranná pozornosť, môže to paradoxne viesť k problematickej konštrukcii "inéno" ako exotického cudzinca, ako nejakého izolovaného druhu ([5], 13). Ľahkovážny prístup k odlišnosti, či už pramení v jej popieraní alebo v jej absolutizácii, možno pokladať zároveň za dosť povrchný. Z tohto hľadiska nie je ťažké rozpoznať istú príbuznosť medzi Lyotardovou vetou o pozorovateľovi hľadiacom "v úžase na rozmanitosť diskurzívnych druhov" a medzi pozíciou správcu etnologického múzea ([7]). Podobný postoj k diferencii možno charakterizovať ako postoj inšpirovaný "skúsenosťou turistu", v súlade s ním sa svet vníma oveľa viac ako etnografické múzeum než ako svet reálne žijúcich ľudí. Sústredenosť na parciálne je dôležitá, nemenej dôležitá je potreba "ísť aj za lokálne", situovať ho do širšieho kontextu, do vzťahov ([8], 29), pretože až jeho včlenením do kontextu možno mu lepšie a komplexnejšie porozumieť a aj ho objasniť. Pozitívne treba preto oceniť úsilie prekonať dichotómiu "lokálne versus univerzálne", úsilie zdôrazňovať dôležitosť prechodov z jedného do druhého a nestavať ich proti sebe ako niečo nezlučiteľné, veď záujem o heterogenitu, o (nielen) kultúrnu diverzitu ešte vôbec nemusí znamenať, že sa máme vzdať všetkých transkultúrnych kategórií ([8], 29).

Globalizačný proces v podobe, v akej sa v súčasnosti realizuje, zdá sa, nie je schopný zabezpečiť zachovanie lokálnych inakostí (vrátane kultúrnej diverzity), skôr prispieva k zvyšovaniu nerovností jednak medzi jednotlivými "lokálnymi", jednak medzi "globálnymi" a "lokálnymi". Oveľa perspektívnejšie pre túto civilizáciu by však boli také projekty globalizácie, ktoré by prinášali nie homogenizáciu (rovnakosť), ale väčšiu rovnosť životných podmienok pre ľudí v najrôznejších lokálnych priestoroch, ktoré by pomáhali týmto priestorom zachovávať – popri rovnosti podmienok – svoj osobitý (aj) kultúrny kolorit

a dodávali by ľudským životom v nich prežívaným dôstojný pocit nezameniiteľnosti a príchut' jedinečnej hodnoty.

Literatúra

1. Bauman, Z.: Globalizácia. Kalligram, Bratislava 2000.
2. Wichterich, Ch.: Globalizovaná žena. PRO FEM, Praha 2000.
3. S. P. Huntington: The Clash of Civilizations? Foreign Affairs, Volume 72, No. 3, Summer 1993, s. 22–49.
4. Mies, M. - Shiva, V.: Ökofeminismus. Beiträge zur Praxis und Theorie. Rotpunktverlag, Zürich 1995.
5. Bordo, S.: Feminizmus, postmodernizmus a rodový skepticizmus. Aspekt 1/1998.
6. Haraway, D.: A Manifesto for Cyborgs? Science, Technology, and Socialist feminism in the 1980' s. In: Nicholson, L. J. /ed./: Feminism/Postmodernism. New York 1990.
7. Benhabib, S.: Úvahy o "výmene názorov medzi feminizmom a postmodernizmom". Aspekt 1/1998.
8. Strickland, S.: Feminizmus, postmodernizmus a diferenciacia. Aspekt 1/1998.

Процесс глобализации характеризуется некоторыми парадоксами, в этой статье рассматривается один из них – отношение между локальным и глобальным, особенно в культурном контексте глобализации. В статье акцентируется необходимость поиска альтернатив гомогенизирующей модели глобализации и необходимость культурной диверсификации.

The process of globalization is characterized by several paradoxes, in this paper I will consider one of them – the relation between local and global, especially in the cultural context of the globalization. The paper focuses on the necessity to search for alternatives to the homogenizing model of the globalization and on the necessity of cultural diversity.